

Az újabb hazai régészeti feltárásokról¹

Hovatovább szinte már naponta új régészeti felfedezések híre járja a világot. Mind többet hallunk és olvasunk a közeli-távoli országokban vagy éppen hazánkban folyó ásatások, olykor szenzációként talált eredményeiről. Tévednénk, ha azt hinnénk, csupán a tömegkommunikáció „hírérsége” váltotta ki azt az egyre növekvő érdeklődést, ami manapság a régészetet övezi. Mindinkább mondhatjuk, a szélesedő társadalmi igény hívja életre a távoli korok népeinek vagy honfoglaló elődeink sorsának alakulását tagláló több részes rádió és tv-műsorokat, és ösztönzi a kiadókat olyan tudományos ismeretterjesztő sorozatok megjelenítésére, mint például a Hereditas, az Apolló Könyvtár vagy a Magyar História.

Igaz, a múlt iránti érdeklődés megelőző generációk egymásba fonódó hagyományaira épül, s gyökerei évszázadokba nyúlnak. Mégis mintha csak a huszadik század felgyorsult technikai fejlődése, világot formáló gazdasági-társadalmi-politikai eseménysora tehetné és tette volna széles körű igénnyé népek és nemzetek történelmi múltjának objektív megismerését. És nem utolsósorban korunk emberének racionalizmusa, amely a közeli-távoli jövő perspektíváját a múlt történéseinek jelenben ható tapasztalatain is méri.

Mintha egy pillanatra messze kerültünk volna az archeológiától. Legfeljebb látszólag, hiszen ha történelmi tapasztalatokról, múlt iránti érdeklődésről beszélünk, a régészetről is szólunk. Ugyanis a történettudomány sajátos módszerekkel gyűjtő-feldolgozó ágaként, a régészet eredményei biztosítanak tudományos bázist a hazánk földjén élt népek és a magyar nép legkorábbi történelmének teljességre törekvő megismeréséhez.

Ezt tudva tűnik már-már megmagyarázhatatlan paradoxonnak, hogy az állami erőfeszítések, a fokozott társadalmi érdeklődés ellenére, talán soha ennyi régészeti emlék, ha tetszik: történeti forrás nem pusztult el hazánkban, mint manapság. Ennek oka egyfelől tényekkel magyarázható. Az elmúlt években a növekvő számú ipari beruházások és az intenzív mezőgazdasági művelés a korábbiakénál lényegesen több régészeti objektumot bolygatott meg vagy pusztított el. A múzeumok ezek töredékéről kapnak időben hírt. A miért csak sok-sok okozati szálból összefonva lehetne igazi választ keresni, és körüljárni az olyan emberi-társadalmi tényezőket, mint például a hiányos műveltség, az érdektelenség, vélt vállalati-intézményi érdekek előtérbe helyezése, rosszul értelmezett gyűjtőszennvedély – s hosszan folytathatnánk a felsorolást. A leletpusztítás okainak konkrét felismerése legfeljebb idevonatkozó további teendőink jobb ellátásában segít – és ez igazán nem lényegtelen –, de a megsemmisült régészeti-történeti forrás volójában pótolhatatlan vesztesége nemzeti vagyonunknak és a tudománynak egyaránt.

Amíg egy szakszerű feltárássra átlag 5–10 elpusztított lelőhely esik, addig ásatásainknak nemcsak a tudományos szempontoknak kell maximálisan megfelelni, hanem szinte pótolniuk kell azt az ismeretanyagot is, amit a megsemmisített forrásanyag hiteles felgyűjtése révén nyerhettünk volna. Természetesen ez elméletben és gyakorlatban is csak bizonyos határig valósítható meg, és a régészet illetően „kettős terhelése” csupán időlegesen tartható – de el nem fogadható. S tegyük hozzá: a társadalmi felelősség tudatának és gyakorlatának elmélyítésében – kiszélesítésében a Honismereti mozgalom elkötelezettjei is hatékony szerepet vállalhatnak.

Igaz ugyan, ma már messze vagyunk attól a szemlélettől, amikor még a régészt és munkáját valamiféle misztikus-romantikus köddel övezte a közmegejtetés, a továbbiak jobb megértése érdekében talán mégsem értéktelen röviden utalni a magyar régészet forrásfeltáró tevékenységének néhány szervezeti, metodikai jellemzőjére, feltételrendszerére.

¹ Három, egymást követő számban ízelítőt próbálunk nyújtani újabb régészeti feltárásaink legfontosabb eredményeiből (Szerk.).

Így arra, hogy az 1970–1980-as években 200 fő körül mozgott a szakintézményekben (múzeumok, egyetemi tanszékek, tudományos intézetek) dolgozó régészek száma. Sok ez vagy kevés, itt kár vitatkozni, még ha az utóbbi is az igaz. Különösen akkor, ha azt is tudjuk, hogy különböző emberi–szakmai okok miatt, az aktív régészek jó ha hatvan százaléka végez folyamatos ásatótevékenységet. Gyakorta érdeklő a közvélemény, évente mennyit költ az állam ásatásokra, mikor, miért, mit tárnak fel. Ami az anyagi ráfordítás mértékét illeti, az elmúlt időszakban évente ez átlagban 8–12 millió forintot tett ki. A kérdés, sok ez vagy kevés, megismételhető. A válasz: alapvetően kielégítő, de csak arra elég, hogy az igazán veszélyeztetett lelőhelyeket ásatással hitelesítsük, továbbá néhány, a szaktudomány kérdéseire választ adható objektum teljes feltárását – évek munkájával – megkísérelhessük. Tegyük még hozzá, a szakmailag fontos ásatások mindegyikének – nemzetközi normák szerint – színvonalas elvégzéséhez a rendelkezésre álló, mennyiségben alig, értékben viszont változó anyagi bázis messze van az optimális nagyságrendtől. És ez a tény szabja meg azokat a kereteket, amelyekben belül – a szakmai szempontok előtérbe állításával – meg kell határozni a feltárandó objektumokat és az ásatások nagyságrendjét.

Talán kevesen tudják, a régészet három ásatástípusát különböztet meg: az „ad hoc” leletmentést, az elsődlegesen tudományos célt szolgáló, előre megtervezett feltárást és az országos nagyberuházások területén végzendő, ún. megelőző ásatást. A többnyire véletlenül megbolygatott lelőhelyeken végzett leletmentő ásatás célja kettős. Szakszerűen feltárni az objektum (település, temető, barlangi vagy vízi lelet) közvetlenül veszélyeztetett részét, s egyúttal megfelelő tudományos információt szerezni az egészről (kiterjedése, időrendi helyzete, bolygatottságának foka stb.) esetleges későbbi, teljességre törekvő feltárás érdekében is. (Egyébként sok nagy volumenű, ún. terváztatás a leletmentések új adatai nyomán jön létre.) Ami pedig az előre betervezett ásatássorozatokot illeti, a lelőhely kiválasztásánál a tudomány fehér foltjainak eltüntetése a meghatározó szempont. Elsődleges cél a forrásanyag mindenre kiterjedő felgyűjtése, a megfigyelések pontos, korszerű rögzítése a későbbi – a társ- és segédtudományok lehetőségeit is igénybe vevő – komplex tudományos értékelés számára. A nagyberuházásokat megelőző mentő ásatások jószerevel tudományosan megtervezett, külön anyagi támogatással végzett leletmentéseknek tekinthetők. Vizsgálva, az első ilyen régészeti akció a mai Dunaújváros területén folyt az ötvenes évek elején. A jelentősebbek közül ezt követte a gabčíkovo–nagyvarosi, majd a tiszai II. és III. vízlépcső építéséhez és számos város rekonstrukcióhoz (pl. Óbuda) kapcsolódó régészeti tevékenység. E munkálatok előnye, hogy az érintett területen a felszíni nyomok topográfiai rögzítése, illetve kisebb, ún. szondázó ásatások és egyes objektumok teljes feltárása révén többé-kevésbé kielégítő keresztmetszeti képet kap a szaktudomány valamely tájegység vagy kisebb terület településtörténetéről az őskortól a késő középkorig.

Talán a röviden vázoltakból is érzékelhető, napjaink régészetének csupán feltáró tevékenységében is többirányú feladatot kell ellátnia. Úgy tűnik – s ezt bizonyítással igazolni fogják az alább részletezendők is –, a két legfontosabbat arányaiban és színvonalában, ha nem is maradéktalanul, sikerül megvalósítani. Nevezetesen: a „történeti értékmentést” és a lépéstartást a szaktudomány mind magasabb mércét állító nemzetközi követelményeivel. És ez nem lebecsülendő eredmény, hisz régészeti objektumainkat, leleteinket nem csupán feltárni, de restaurálni, helyszínen megővni vagy múzeumi raktárakban elhelyezni is kell. Behatárolt anyagi keretek között, ami pedig a fenntartást illeti, decentralizált múzeumi szervezeti rendszerben.

Őskori ásatások

Az első emberi közösségek Kárpát-medencei letelepedésétől (i. e. 500 000-től) a római hódításig (i. u. I. század közepe) tartó, több százézer évet átívelő időszak hazánk területén élt népeink történetére vonatkozó írásos források – a vaskor utolsó évszázadát leszámítva – nincsenek. A kutatás csak a régészet által feltárt objektumokra, leletekre támaszkodhat. Igaz, a történeti rekonstrukcióhoz egyre szélesebb körű segítséget jelentenek a társtudományok (pl. történeti embertan, őslélektan, paleozoológia, paleobotanika) és – segédtudományi jelleggel – a természettudományok egyes ágazatai által szolgáltatott vizsgálati adatok. Utóbbiak közül különösen az évszámokban kifejezett kronológiai meghatározások, a fémanalizisek, a geológia, a földrajz, a légi fényképezés nyújtotta támpontok. Mindezek, és a bennük rejlő további lehetőségek jelentékeny szemléleti és módszertani változást hoztak az ősrégészet gyakorlatában. Ezért a feltárásokon ma már világszerte nem csupán a különböző korokban élt ember produktumait, hanem környezetének számunkra információt adó minden emlékét, maradványát regisztrálják és begyűjtik. Az elemzésekből származó adatokat pedig a régészet hagyományos vizsgálati eredményeivel egyenértékűnek, azokat adott esetben megerősítő, máskor negligáló értékűnek tekintik. Nem véletlen tehát, ha a nemzetközi kutatásban újabban sokszor találkozunk az „új régészet” kifejezéssel, ha korunk ősrégészetének irányzatait vizsgálják és vitatják. Igaz, az ennek jegyében fogant következtetések egy része, a mindenáron újra törekvésen túl, alig hozott időt álló eredményeket. Éppen ezért a hazai ősrégészet a változó módszerekhez és igényekhez úgy kíván igazodni – legalábbis ami itteni konkrét témánkat illeti –, hogy egyes korszakok fehér foltjainak eltüntetéséhez keresi a hiánypótló forrásanyagot szolgáló lelőhelyeket, s azokat a lehetőségeink szerinti teljességgel tárja fel.

Az 1970–1980-as években az őskőkor (paleolitikum, i. e. 500 000–8000) és a középső kőkor (mezolitikum, i. e. 8000–5000) kutatását nem kísérte oly ritka szerencse, mint történt az éppen két évtizede, a vértesszőlősi előember településének tudományos szenzációként ható felfedezésével, majd feltárásával. Miután a Bükk hegység és az észak-dunántúli hegyvidék ember használtá barlangjainak és köfűlkéinek településrétegeit jórészt évtizedekkel ezelőtt már feltárták, az elmúlt másfél évtizedben csak a Budapest területén fekvő remetevölgyi Felső-barlang felfedezése és régészeti feltárása hozott igazán kiemelkedő értékű tudományos eredményt. A két tereméből álló barlangot az őskőkor középső szakaszának embere (Homo neandertalensis) lakta, és nemcsak használati eszközei, hanem csontmaradványai is előkerültek. Bár ennek esélye igen csekély, kutatóink nem adták fel újabb barlangi telepek felfedezésének reményét. Mégsem véletlen, hogy a jelen kutatás figyelme az őskőkor késői szakasza és a középső kőkor korábban kevésbé ismert, többnyire folyó menti löszplatókon található, ún. nyílt telepeinek azonosítása és feltárása felé fordult. Madarason folytatódott a korábban megkezdett ásátás, s több-kevesebb sikerrel jártak a Tarcalon és Miskolc-Avason végzett kutatások is. Számottevőbb eredményt azonban csak a Pilismarót és Basaharc között húzódó, lösszel borított dombvonulaton felfedezett település (Pilismarót–Diós) 1980-ban megkezdett feltárása hozott.

A mai értelemben vett őstörténeti kutatás kialakulásának pillanatától tudjuk, hogy az emberiség fejlődésének egyik legjelentősebb lépcsőfoka a termelő életmódra történő áttérés volt. Ma is Európa-szerte az ősrégészeti tevékenység fókuszában áll e folyamat régészeti emlékeinek felkutatása, értelmezése, időpontjának meghatározása. A földművelő–állattartó életmód kialakulásának bölcsője Kisázsia volt, s innen terjedt tovább fokozatosan évezredekben mérhetően, az Anatóliából Délkelet-Európába vándorolt népcsoportok révén. Az újkőkor (neolitikum, i. e. 5000–3300) hazánk területén is a bevándorolt törzsek (Körös-kultúra) letelepedésével kezdődött az i. e. 6. évezredben. Kutatásunk izgalmas és csak részben megválaszolt kérdései: hogyan alakult a középső kőkori (mezolitikus) őslakosság és a bevándorlók területi és etnikai viszonya. Két oldalról folynak a szakmai erőfeszítések. Ami a mezolitikumot illeti, kevés új eredménnyel (Sajóbáony és Demjén határában folytak ásátások), míg a korai újkőkori feltárások közül több (Méhtelek-Nádas, Szajol-Felsőföld, Szolnok-Szanda, Szakmár-Kisülés, Bicske-Galagonyás, Kisunyom-Nádas) a településszerkezet, az anyagi kultúra és a hitvilág vizsgálatához nagy értékű forrásanyagot eredményezett. Részben e korai időszak, de az újkőkor későbbi periódusaihoz is fontos topográfiai és kronológiai adatok hoztak az egy-egy szűkebb terület több pontján végzett, ún. szondázott ásátások. Így Battonya és Berettyóújfalu környékén, de különösen a Békés megyei régészeti topográfiai munkálatok során Szarvas, Endrőd és Dévaványa térségében folytatott kisebb-nagyobb lélegzetű feltárások.

A hatvanas években kezdődött, de valójában az elmúlt évtizedben bontakozott ki igazán a több rétegű telepek (ún. tellek) korszerű feltárása Magyarországon. (Émlítésre méltó: a Dél-Alföldön több helyütt előzetes fúrásokkal állapították meg rétegsorok vastagságát, és azok régészeti kultúrák szerinti hovatartozását.) Ezeket az emberi megtelepedésre legalkalmasabb vízparti kiemelkedéseket, helyenként időbeli hézagokkal, másutt folyamatosan lakták az őskor egymást követő népei. Többnyire a tellek voltak valamely kisebb körzet települési központjai. Közülük több éves, nagyobb felületet érintő ásátások folytak, illetve még folynak a Vésztő-Mágori-halom, Berettyóújfalu-Herpály, Hódmezővásárhely-Gorzsa, Szegvár-Tűzköves lelőhelyeken. E munkák során mind biztosabb képet kapunk az újkőkori falvak szerkezetéről, a házak formájáról, nagyságáról, berendezéseiről és az itt éltek temetkezési szokásairól. (Ekkor még a telepeken temették el a halottakat.) Különösen érdekes, hogy ilyen korai időből először Vésztőn figyeltek meg koporsós temetkezéseket, továbbá Berettyószentmárton–Herpályon egy összomlott emeletes ház maradványait is feltárták 1981-ben. Egykorú hasonló épületeket a Szovjetunió és Görögország területén találtak Európában.

Örvedetes, hogy a korábban kevésbé kutatott dunántúli neolitikumról is sok új információt hoztak a közelmúlt terepmunkái. Különösen a lengyeli kultúra lelőhelyein folytatott ásátások eredményességét kell kiemelni (Sé, Mórág, és a kapcsolódó területen Ászód). Igaz Délkelet-Európa újkőkori népei egyes számítások szerint majd 30 000 kultikus ember-, illetve állatábrázolást hagytak ránk, mégis komoly nemzetközi érdeklődést váltott ki a Sében hitelesen feltárt, megközelítőleg száz, részben töredékes ember alakú szobrocska.

A rézkor (i. e. 3300–2000) korai és középső szakaszában főleg állattartó gazdálkodást folytató népek éltek területünkön. Viszonylag rövid életű telepek felfedezése mindig nehézséget jelentett. A falvaktól ekkor már elkülönülő nagy sírszámú temetkezési helyek jelentették a régészeti kutatás fő forrását. A legutóbbi időben is folytak számottevő temetőfeltárások (Pilismarót-Basaharc, Magyarhomorog-Konyadomb, Tiszavalk-Tetes, Tiszavalk-Kenderföldek), de siker koronázta a telepkutatást is. Tiszaluc-Sarkadpuszta lelőhelyen egy középső rézkori falu 12 házát regisztrálták, s remény van a település teljes megismerésére a következő években. A rézkor késői szakaszában Délkelet-Európa felől ideérkezett népesség (badeni kultúra) újabb emlékei a nagy volumenű Keszthely-Fenekpusztai és Pilismarót-Szobi révi ásátásokon kerültek felszínre. Örvedetes, hogy megtörtént az alföldi őskori halmok – sok helyütt, s van, ahol joggal, „kunhalmoknak” nevezik ezeket – feltérképezése. Közülük nem egy a sztyeppevidékről hozzánk települt törzsek vezetőinek sírjait takarja, amint az újabb, gyakorta bolygatásokat követő megásásuk is bizonyítja (Püspökladány-Kincsesdomb, Dévaványa-Csordajárás, Biharugra-Nagy Viktor-dombja).

Amint arra már utaltunk, a régészeti terepmunka tulajdonképpen kettős feladatrendszer, a megbolygatott, illetve pusztuló lelőhelyek hitelesítése, megmentése és a tudományos kérdések tisztázását célzó terepmunkák köré csoportosítható. Így nézve, az új bronzkori (i. e. 2000–800) forrásanyag tetemes része is a városok, ipartelepek terjeszkedése vagy a felszint megváltoztató mezőgazdasági művelés miatt szükségessé váló, olykor az idő sürgetésében rendkívül intenzív, néha viszont évtizedet is átölő feltárások révén került elő (pl. Budapesti-Békásmegyér, korai és késő bronzkori temető, Tiszazug-Kéménytető, Nagyrév: korai bronzkori telep és temető, Füzesabony-Öregdomb: középső bronzkori tell telep, Nyergesújfalu-Viscosa gyár: középső bronzkori temető, Nagykanizsa-Inkey-kápolna környéke, Ságvár-Ali-rét: késő bronzkori telep).

A tematikus programok élére kívánkozik a kor erődített, ill. tell telepeinek kutatása. Utóbbiak főleg a Dunától keletre eső területen fekszenek, néhány közülük már az újkőkorban lakott volt. Több esetben – a későbbi nagyobb ásatások érdekében – csak a rétegviszonyok tisztázása volt a régész célja (pl. Gáborján-Csapszék-part, Bakonszeg-Kőrogyusza, Pocsaj-Földvár). Jászdósa-Kápolnahalom és Tőszeg-Laposhalom esetében a korábbi kutatások adatainak hitelesítése érdekében végzett nagyarányú munkálatok a tell ásatások korszerű módszerének kikísérletezését is lehetővé tették. Az Északkelet-Dunántúl és a Duna-Tisza-köz középső bronzkori lakossága (vatyai kultúra) törzsterületét sánc-árok rendszerrel erődített településközpontokkal védte. A földváraknak is nevezhető telepek kutatása 1960-tól folyik. E téma keretében Lovasberényben, Igaron és Tiszaalpáron folytak eredményes ásatások a hetvenes években.

Nemzetközi szinten is megkülönböztetett figyelem kíséri két, régén ismert lelőhely, Zók-Várhegy és Velem-Szentvid, újabb vizsgálatát. Utóbbi egyike leghíresebb régészeti lelőhelyeinknek, hisz az Alpok érceit felhasználó fémműhelyeinek termékeit szerencsés kézzel már a századfordulón megtalálták és publikálták. A teraszos elrendezésű, városi jellegű magaslati telepet a késő bronzkortól kezdve a vaskorban is folyamatosan látták. Ma is tartó módszeres feltárása 1973-ban kezdődött.

Csupán a megközelítő teljesség kedvéért: a tárgyalt időszakban nagy sirszámú bronzkori temetők tervszerű felásásán is dolgoztak régészeink (Tiszafüred-Majoroshalom, Jánoshida-Berek, Battonya-Május 1. Tsz), ami reményt nyújt arra, hogy a temetkezési szokások eddiginél pontosabb elemzési lehetőségein túl, a társadalmi szervezet rekonstrukciójában is előre tudjunk lépni.

A bronzkor sajátos emlékcsoportját alkotják az akkori vezetőréteg tagjai, bronzművesek vagy kereskedők, valószínűleg ellenség elől elrejtett értékei, a kincs- és raktárleletek. Valami „sorszerű” véletlen folytán ezeket a legritkább esetben találja régész az ásatáson. Többnyire valamely bolygatás hozza őket felszínre, s a szakember legfeljebb utólag kísérli meg hitelesíteni a lelőhelyet. Így volt ez a Nadap határában talált bronzlelet esetében is. A több mint 800 bronzeszközt, -fegyvert – köztük fémműveskalapácból, -üllőből, -vésőkből és -árból álló felszerelést – magába foglaló, ún. raktárlelet a legnagyobb a Magyarországi területen eddig előkerült hasonlók között.

Történetének sajátos alakulása következtében, a vaskor korai szakaszában (i. e. 800–400) a Kárpát-medence népessége etnikailag két nagy egységre tagolódott. Keleti felét a szkítákkal rokon, részben sztyepei eredetű népcsoportok szállták meg, míg a Dunántúlon a közép-európai, ún. hallstatti kultúrához tartozó népek éltek. Az i. e. 1. évezred két nagy népességének határozónája tehát hazánk területén volt, és ezért az e korból származó magyarországi forrásanyagot mindig is a nemzetközi kutatás érdeklődése kísérte. Így van ez napjainkban is, de kérdés, mennyire tudunk eleget tenni az elvárásoknak. Az Alföld szkíta kori leleteinek folyamatos feltárását illetően aligha. Kutatói nemzedékváltás miatt e tevékenységünk egy ideje stagnált. A nyolcvanas évek két, leletmentéséknél induló, folyamatban levő szkíta kori temető feltárása (Csanytelek-Újhalastó, Sándorfalva-Eperjes), ritka temetkezési szokásaival, gazdag leletanyagával viszont lendületet adhat a korszak intenzív kutatásához.

Ugyanakkor több évtizedes elmaradást pótolva – a helyi kezdeményezések és a központi szakmai intenciók szerencsés találkozására – a Dunántúlon éppen a hetvenes években indult meg igazán a kora vaskori település-központok (Velem-Szentvid – Sopron – Burgstall, Tihany-Óvár, Pécs-Jakabhegy) és a haloinsírokból álló temetők (Vaskeresztes-Diófás-dűlő, Vaszar-Pörösért, Süttő-Sándföldek, Százhalombatta) több igényes ásatássorozata. Nagy költséggel és még nagyobb további igénnyel, hiszen a „várszerű” telepek területe gyakorta több hektárt tesz ki, egy-egy haloinsír feltárásához pedig olykor több száz köbméter földet kell megmozgatni. Összességükben az eddigi eredmények a várakozást felülműlják, bár igaz, kiteljesedésük már legalább évtizedes hasonló intenzitású szakmai munkát igényel.

Ha e helyen nincs is módunkban az őskori tudományos feldolgozásokat taglalni, amikor a késő vaskor (i. e. 400–i. u. 1. sz. közepe) kelta leleteiről ejtünk szót, néhány mondat erejéig erre is utalni kell, hiszen jelen esetben a korszakot érintő terepmunkák egy része ehhez kapcsolódik. Kelta kori leletanyagunkról teljességre törekvő monográfia több mint négy évtizede jelent meg. Ezért hiányt pótló céllal kezdődött meg a hetvenes évek elején az újabb forrásanyag, regionális egységeként feldolgozott, corpuszerű kiadásának előkészítése. Ennek során több régi lelőhely hitelesítése, egyes vidékeken újak felkutatása és feltárása vált szükségessé. Természetesen e kiemelt témához ásatásainknak csak egy része tartozik, míg többségük leletmentő feltárás – sok esetben nagy értékű forrásanyaggal. Mindezek előrebocsátása után szinte csak statisztikai jellegű felsorolással utalunk a közelmúltban kutatott jelentősebb kelta kori lelőhelyekre. Települések: Regöly, Pákozdi M7-es út, Sopron-Bécsi út, temetők: Rezi-Cseri homokbánya, Magyarszerdahely-Kültelek, Gyoma-Egei-halom. Talán még annyit, hogy az említettek közül Pákozdon